

BALKAN TÜRK FOLKLORU ARAŞTIRMA VE İNCELEMELERİNDE ÖNEMLİ BİR KAYNAK: ÇEVREN DERGİSİ

Recep TEK*

ÖZ

500 yılı aşkın bir zaman Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Balkanlar, Türk kültür coğrafyasının önemli parçalarından biridir. Bu coğrafyada Türk kimliğini ve Türk kültürünü yaşatmak, Türk'ün sesini duyurmak için Osmanlı döneminden itibaren onlarca dergi ve gazete yayımlanmıştır. Balkanlarda yayımlanan ve Balkan Türk kültür ve hayatında tartışılmaz rolü olan bu dergiler arasında, Kosova'da yayımlanan Çevren dergisi mühim bir rol üstlenmiştir. Tan yayınlarınca Priştine'de çıkarılan "Çevren Toplum, Sanat ve Bilim Dergisi" Kasım 1973'ten Aralık 1992'ye kadar 20 yıla yakın bir zaman yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi, bu zaman aralığı içerisinde toplam 82 adet olmak üzere 92 sayı yayımlanmıştır. Derginin, Mayıs 1984'te yayımlanan ve sayı numarası verilmeyen bir de özel sayısı bulunmaktadır. Çeşitli edebî türlerde yazıların bulunduğu dergide, tarih, toplum, siyaset, mimarî, dil, edebiyat, felsefe, müzik vb. alanlarla birlikte bilhassa Türk folklorunu konu alan yazılara yer verilmiştir. Bildiride, Çevren dergisinde yer alan folklor yazıları içerik ve işlev bağlamında tanıtılıp değerlendirilecektir. İlgili yazılar, türlere ve ihtiva ettiği folklor ürünlerine göre alt başlıklara ayrılarak ele alınacak ve buradan hareketle de derginin Balkan Türk halk edebiyatı ve folklorunun tanıtımı ve incelenmesine yaptığı katkılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kosova, Türkçe süreli yayın, Çevren dergisi, folklor

ABSTRACT

The Balkans, which were under Ottoman rule for over 500 years, are one of the important parts of the Turkish cultural geography. Since the Ottoman period, magazines and newspapers have been published in order to keep Turkish identity and Turkish culture in this geography and to announce the voice of Turk. Among these magazines published in the Balkans have an unquestionable role of Balkans in culture and life of Turkish. Çevren published in Kosova has an important role. "Çevren Society, Art and Science Magazine" published in Pristina by Tan publications lasted nearly 20 years from November

---

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5169-6293, tekrecep@hotmail.com.

1973 until December 1992. The magazine was published a total of 92 numbers, including 82 in this period. There is also a private number, published in May 1984, which is not numbered. In the magazine where various literary genres are written, it is written about the history, society, politics, architecture, language, literature, philosophy, music and other branches, especially about Turkish folklore. In the declaration, folklore writings in Çevren magazine will be introduced and evaluated in context and function. The related articles will be handled by dividing them into subheadings according to species and folklore products they contain and from here they will be tried to reveal the contributions of the magazine to the introduction and examination of Balkan Turkish folk literature and folklore.

Keywords: Balkans, Kosovo, Turkish periodical, Çevren magazine, folklore.

Osmanlı döneminde Rumeli eyaleti olarak adlandırılan Balkanlar, Türkiye'nin bir bölümüyle Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Romanya, Karadağ ve Kosova'yı içine alan yarımadadır. VI. yüzyıldan itibaren Balkanlarda çeşitli Türk boyları görülür. Doğudan, Asya içinden Kuzey Karadeniz step bölgesi yolu ile Balkanlara gelen atlı-göçebe Türk kavimleri, bu coğrafyayı yurt edinirler (İnalcık 2005: 20). Balkan topraklarındaki kalıcı Türk hâkimiyeti ve bu topraklara Türk damgasının vuruluşu Osmanlı döneminde olur. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın 1354 yılında Gelibolu yarımadasını ele geçirmesiyle Balkan coğrafyasındaki fetihler başlar (İnalcık 2005: 22). Fetih hareketleri, I. Murat, Yıldırım Beyazıt, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devam eder (Karpata 1992: 29; İsen 1997: 512). Bu fetihler neticesinde Edirne, Bulgaristan, Makedonya, Güney Sırbistan, Sofya, Niş, Selanik, Tırnova, Bosna Hersek ve Belgrad Osmanlı hâkimiyetine girer (Karpata 1992: 29; Nasuhbeyoğlu, 2008: 9-10).¹ 1699 Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı'nın bu topraklardaki hâkimiyeti sarsılmaya başlar. 1804'te Sırp, 1830'da da Yunanlılar ayaklanır. 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ve Balkan Savaşları ile bugünkü sınırlarımız dışındaki Balkan toprakları kaybedilir (Karpata 1992: 30; Nasuhbeyoğlu 2008: 13-23).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki egemenliğinin sona ermesi ve 1918-1919'da kurulan Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla bugün Balkanlarda, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Moldova ve Arnavutluk'tan oluşan on iki devlet yaşamaktadır (İsen 1997: 526; Krasniç 2006: 17-18). 1999 yılındaki müdahaleden sonra Birleşmiş Milletler'in oluşturduğu yönetim tarafından idare edilmekte olan Kosova ise (Krasniç 2006: 18) 2008'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

---

¹ Geniş bilgi için ayrıca bkz. Öztuna 1994: 53-59; Uzunçarşılı 2008: 155-179.

I. Balkanlarda Süreli Yayın Faaliyetleri

Beş yüz yılı aşkın bir zaman Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Balkanları Türk coğrafyasından ve Türk kültüründen ayrı düşünmek mümkün değildir. Her zaman yıkıcı değil; yapıcı olmanın peşinde olan atalarımız, bu topraklarda inşa ettikleri camiler, çeşmeler, köprüler, hanlar, hamamlar, tekkeler, türbeler gibi mimarî eserlerin yanı sıra dili, dini ve kültürüyle de bu topraklara damgasını vurmuştur. Dolayısıyla Balkan coğrafyası Anadolu'nun ve Türklüğün sınıksız bağlar ile birbirine bağlanmış ayrılmaz bir uzvudur.

Balkanlar, Türkçe gazete ve dergi bakımından da zengin bir yayın faaliyetine sahne olmuştur. Balkan coğrafyasında Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar onlarca dergi ve gazete yayınlanmıştır.

1864 yılında yapılan yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler neticesinde her vilayet merkezinde bir basımevi kurulur. Bu basımevlerinde evvela resmi vilayet gazeteleri yayınlanır (Koloğlu 1992: 20). Bu bağlamda, Rumeli'nin Tuna vilayet merkezi olan Rusçuk'ta kurulan basımevinde 1865 yılında resmi bir yayın organı olan ve Türkçe-Bulgarca basılan Tuna Gazetesi yayınlanır (İsmail 1988: 23; Koloğlu 1992: 21; Üstün 2003: 32). Bunu, yarı resmi ve resmi olmayan gazete ve dergiler takip eder ve sonraki yıllarda pek çok gazete ve dergi yayınlanır. Bosna, İşkodra, Manastır, Müdafai Hukuk, Müsademe-i Efkâr, Tarla, Dikkat, Çaylak, Vatan, Balkan, Rumeli, Manastır, Uhuvvet, Dostluk, Yarın, Açıksöz, Ahali, Koca Balkan, Bulgaristan, Rehber, Halk Sesi, Rodop, Turan, Balkan Postası, Işık (Yeni Işık), Birlik, Manastır, Sada-i Millet, Arnavutluk gazeteleri ve Türk Muallimler Mecmuası, Yeni Hayat, Ümit, Kaynak, Alev, Sesler, Renkler, Hakka Davet, Şafak, Hüsün ve Şiir, Yeni Fikir, Hikmet dergileri ve Yoldaş, Genç Mektepli gençlik dergileriyle Çocuk Sevinci, Çiçek, Piyoner/Sevinç, Balon, Arkadaş Çocuk, Kardelen gibi çocuk dergileri bunlardan bazılarıdır (Şopolyo 1971: 169; Hoca 1977: 39-54; Hoca 1978: 45-53; İsmail 1988: 23-37; Memiya 1989: 54-62; Hafız 1990b: 5-12; Koloğlu 1992: 21-22; Üstün 2003: 34-43, 46-55; Kerim 2005; Krasniç 2006: 21-37; Demirtepe 2008: 139-140; Bello 2012: 92-99; Yenisoy 2012; Aksu 2013: 30-44; Karakuş 2013: 112-114; Yılmaz 2013: 51-69; Okumuş vd. 2014: 343-393; Okumuş vd. 2014: 328-340; Özcan 2014: 387-388; Ago 2014: 44-50; Okumuş 2015: 85-107).

Bu gazete ve dergiler, Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin haber alma ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra Türk aydın ve edebiyatçısının sesini duyurmada, çeşitli durumlar, olaylar hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmede, fikirlerini yaymada, çocukların ve gençlerin eğitiminde, Türkçeyi öğrenmelerinde ve düzgün kullanmalarında önemli işlevler yüklenmiştir.

II. Kosova'da Türkçe Süreli Yayın Faaliyetleri

Balkanlarda süreli yayın faaliyetlerinin etkin olduğu yerlerden biri Kosova'dır. Kosova'da Türkçe süreli yayın faaliyeti 1871 yılında "Prizren-Prizrin" Vilayet Gazetesi ile başlar (Hoca 1977: 40; Üstün 2003: VI).

Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesiyle buralarda yaşayan Türkler her alanda olduğu gibi basın-yayın alanında da büyük sıkıntılar yaşarlar. Ancak Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ile Yugoslavya'da yaşayan Türklerin durumunda olumlu gelişmeler olur. 1944 yılında Makedonya'da Birlik gazetesi yayın hayatına başlar ve bunu Türkçe radyo, gazete, dergi ve kitaplar takip eder (Okumuş 2015: 86). Kosova'da ise 1951 yılında yaşanan gelişmelerle Türkçe basın-yayın faaliyetlerinin önü açılır (Okumuş 2015: 86). 23 Mart 1951 tarihinde Kosova Parlamentosu'nun Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmesiyle Türkçe eğitim için adımlar atılır, dernekler kurulur ve Türkçe basın-yayın hareketlenmeye başlar (Üstün 2003: III, VI; Krasniç 2006: 22; Okumuş vd. 2014: 329; Okumuş 2015: 86). Bu bağlamda 17 Haziran 1951 tarihinde Prizren'de "Doğru Yol Kültür Güzel Sanatlar Derneği"² kurulur ve daha sonra da Priştine'de bir devlet organı olarak faaliyete başlayan Tan yayın şirketi tarafından 1 Mayıs 1969 tarihinde Tan Gazetesi yayınlanmaya başlar (Krasniç 2006: 23-24). Otuz yıl aralıksız yayınlanan bu gazetenin Kosovalı Türklerin yaşamında önemli bir yeri vardır. Gazete, Kosovalı Türklerin haber alma ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra Çağdaş Kosova Türk edebiyatının şekillenmesinde, Kosova'daki kültür ve sanat etkinliklerinin canlanıp Kosova kültür ve sanatının gelişmesinde, yeni yeteneklerin yetişmesinde ve bunların tanınmasında, Kosovalı Türklerin seslerini duyurmada önemli bir rol oynamıştır.³ Tan Gazetesi özellikle Kosova'daki basın-yayın faaliyetleri için bir dönüm noktası, bir milat olur. Zira Tan Gazetesi ile Kosova'daki Türkçe basının önü açılmış ve gazete bünyesinde kültür, sanat, edebiyat ve çocuk dergileri yayınlanmıştır. Bunları günümüze kadar pek çok süreli yayın takip etmiştir. Ayrıca Tan yayın şirketi bünyesinde 1974'ten 1999'a kadar çeşitli türlerde 150'den fazla kitap yayınlanmıştır (Üstün 2003: 82; Okumuş, 2015: 91).

1960'lı yıllardan günümüze kadar gelen bu zaman dilimi içerisinde Kosova'da Tan Gazetesi'nin yanı sıra Yeni Dönem, Demokrasi Ufğumuz ve Evlad-ı Fatihan gazeteleriyle; Kosova Haber, Kosova Port, Yeni Kosova gibi internet üzerinden yayın yapan gazeteler faaliyet gösterir (Üstün 2003: 122-132; Okumuş vd. 2015: 6256-6261).

Yukarıda değinildiği gibi Kosova'da gazetelerin yanında kültür, sanat, edebiyat ve toplum içerikli dergilerle çocuklara yönelik dergiler de yayınlanır. Bunlar, Doğru Yol/Esin, Çevren, Çığ, Sofra, Bay, Derya, Bal-Tam, İmza, Gerçek, Medeniyet, İlke, Paradigma, Edeb, Zübeyde Hanım, Ayda Bir gibi bilim, kültür, edebiyat ve sanat dergileriyle; Boncuk, Kuş, Türkçem, Bahar, İnci, Filiz adlarıyla yayınlanan çocuk dergileridir (Üstün 2003: 72-132; Krasniç 2006: 32; Okumuş vd. 2014: 334-340; Okumuş vd. 2015: 6261-6273). Kosova'da bugün Evlad-ı Fatihan ve internetten yayın yapan Kosova Haber, Kosova Port ve Yeni Kosova gazeteleriyle Bay, Türkçem, Gerçek, Bal-

---

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Üstün, 2003: 69-75.

³ Tan gazetesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Üstün, 2003: 76-86; Okumuş, 2015: 85-107.

Tam, Paradigma ve İmza dergileri yayımlanmaya devam etmektedir (Okumuş vd. 2015: 6274).

III. Çevren Dergisi

Genel anlamda Balkanların, özelde ise Kosova'nın süreli yayın tarihindeki önemli dergilerden biri Çevren Dergisi'dir. Tan yayınlarınca çıkarılan Çevren Toplum, Bilim, Yazın ve Sanat Dergisi Kasım 1973 yılında yayın hayatına başlar (Krasniç 2006: 25).

Derginin çıkış amacı birinci sayısında, "Her ulus ve milliyetin kendi kimliğini bulmak zorunda olduğu gelişen ve değişen toplumda kültürel kalınmayı gerçekleştirmek", "Sayfalarını tüm kalem sahiplerine açık tutmak ve yeni yazarlar yetiştirmek", "Türk edebiyatından ve Yugoslav edebiyatından çeviriler yapmak ve bu bağlamda Yugoslavya ve Türkiye arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek", "Türkçenin doğru, anlaşılır ve yalın kullanımını sağlamak" (Yazı Kurulu 1973: 5) şeklinde ifade edilir.

Önce Üsküp'te, 20. sayısından itibaren de Priştine'de basılan dergi (Okumuş vd. 2015: 6261), 45. sayıya kadar üç ayda bir; 45. sayıdan itibaren ise iki ayda bir yayımlanır (Okumuş vd. 2013: 163-164).

Kasım 1973'ten Aralık 1992'ye kadar 92 sayı yayımlanan derginin Mayıs 1984'te sayı numarası verilmeden yayımlanan bir de özel sayısı bulunmaktadır (Okumuş vd. 2015: 6261). Sayı verilmeden yayımlanan bu özel sayının yanı sıra derginin 8., 15., 26., 31. ve 87-89. sayıları da özel sayı niteliği taşımaktadır (Krasniç 2006: 44).

Zengin bir yazar kadrosuna sahip olan dergide, bölgede yaşayan ve farklı bilim ve sanat dallarında uzmanlaşmış siyaset ve diğer alanlarda öne çıkmış isimlerin yanı sıra Türkiye'deki bilim, sanat ve siyaset adamlarının yazılarına da yer verilir (Oy 1985: 8; Krasniç 2006: 48-51).

Çevren dergisi çok çeşitli konu yelpazesine ve tür zenginliğine sahiptir. Dergide, tarih, toplum, sanat, siyaset, müzik, mimarî, dil, edebiyat, folklor gibi konularda denemelere, röportajlara, oyunlara, bibliyografyalara, haber, bildiri, tenkit ve tanıtım yazılarına yer verilir (Krasniç 2006: 49-50). Bunlarla birlikte çeviri yazılarıyla daha önce başka yerlerde yayımlanmış yazılar da dergide yayımlanır.

Çevren dergisi 19 yıl boyunca çıkardığı 92 sayıyla önemli bir misyonu yerine getirmiştir. Dergi, Çağdaş Kosova Türk edebiyatının şekillenmesinde, Kosova Türk edebiyatının ve Kosovalı edebiyatçıların kendi coğrafyaları dışında tanınmasında, Kosovalı Türklerin her alanda sahip oldukları hakların korunmasında, geliştirilmesinde ve yayılmasında önemli işlevler yüklenmiş, Türkiye ile Kosova Türklüğü arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

IV. Çevren Dergisi ve Balkan Türk Folkloru

Balkan coğrafyasında Osmanlı egemenliğinin sona ermesinden sonra varlığını sürdürmeye çalışan Kosova Türklüğünün hayatında Çevren dergisinin önemli bir yeri vardır. Bu önem, Balkan Türk folkloru açısından daha da mühim bir hayatiyet taşımıştır.

M. Fuat Köprülü'nün 24 Kanun-ı sâni 1329 (6 Şubat 1914) tarihli İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folklore'" başlıklı yazısında ifade ettiği şu cümleler bir milletin hayatında folklor ürünlerinin ne derece ehemmiyet arz ettiğini göstermesi açısından çok önemlidir:

"... Balkan milletleri Rumeli'yi kendi aralarında taksim için münakaşa ederlerken yalnız silahla değil; birtakım delâil-i tarihîye, lisânîye ve insanîye ile de mücehhez idiler; 'Folklor' tetkikatı onlara birçok noktalarda delil ve rehber oluyordu. Folklor tetebbüatı için teşekkül eden cemiyetler, halkın şarkılarını, masallarını, meselelerini, âdetlerini, itikatlarını, yer yer kayd ve zabt ederek o milletin ruhiyatına, tarihine, dinine, içtimaiyatına yakından vâkıf oluyorlar. Bu suretle lisan ve an'anât zinde kalıyor. Yani o milletin varlığı bütün beşeriyete ispat ediliyor."

Zira halkın duyguları, düşünceleri, sevinç ve acıları, kültürel kodları o toplumun türkü, destan, masal, hikâye, atasözü gibi folklor ürünlerinde saklıdır.

Bu bağlamda derginin hemen hemen her sayısında Türk folkloru ile ilgili yazılara yer verilmiş, unutulmaya yüz tutmuş destan, türkü, mani, bilmece, tekerleme, atasözü, masal gibi halk arasından derlenen folklor ürünleri yayımlanmıştır. Çevren dergisi, Köprülü'nün,

"Eskiden güzel ve dil-rubâ Türk şehirleriyle dolu olan Tuna yalılarının hatıralarını, oraların şarkılarını, destanlarını saklasa idik bugün eski hâkimiyetimizi yalnız cansız kitap sayfelerinde göremezdik. Rumeli'nin son felaketinde düşman eline geçen yerler ahali tabii yavaş yavaş yok edileceklerdir: Ve biz ileride oraların eski Türk memleketi olduğunu ispat için 'Halkiyat'ın canlı vesikalarına muhtaç olacağız. Eğer bugün o vesikaları zabt ve kayd edebilirsek hiç olmazsa felaketlerimizin hatırasını saklayacağız..." (Köprülü 1329/1914) cümlelerinde ifade ettiği ve yapılmasının elzem olduğunu belirttiği folklor çalışmalarını layıkıyla yapmaya çalışarak bir nevi onun bu vasiyetini yerine getirmiştir. Çevren dergisi bünyesinde yapılan bu çalışmalar, bu coğrafyadaki Türk varlığının geçmişte olduğu gibi gelecekte de var olabilmesi, Türk kimliğinin muhafaza edilebilmesi için büyük önem taşımaktadır. Dergide yer alan folklor ürünleri ve bu ürünlere dair bilgiler şu şekildedir:

a. Anonim Ürünler

Destan

Çevren'de, destan türüne ilişkin sadece bir yazı yayımlanmıştır. Bu çalışmada da Türk, İran ve Yugoslav destanlarındaki kadın imgesi ve kadının bu destanlardaki fonksiyonlarıyla üstlendiği roller hakkında açıklamalar yapılmış, destan metinlerinden örnekler verilmiştir.

Masal

Masallar, Balkan Türk sözlü edebiyatının en zengin ürünlerindedir. Nime-tullah Hafız, Çevren dergisinin 24. sayısında, elektriğin olmadığı, teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerde insanlar için bir vakit geçirme ve eğlen-

me aracı olan masal anlatımının, radyo ve televizyon ile birlikte gittikçe zayıfladığını, masal bilenlerin sayısının da oldukça azaldığını belirtir ve bu zengin folklor hazinesinin unutulup yok olmasını engellemek için masal derlemelerinin yapıldığını ifade eder (Hafız 1979: 121). Nimetullah Hafız'ın belirttiği bu gaye ile yapılan masal derlemeleri, Çevren dergisinin muhtelif sayılarında yayımlanır. Dergide, Dobruca Bölgesi'nden, Arnavutluk'tan, Kosova'nın Prizren, Priştine, Mitroviça, Viçitrin, İpek, Doburçan gibi yerleşim yerlerinden derlenmiş 75 masal metnine yer verilir. Dergide, derlenen bu masalların nerede, ne zaman, kimden ve kim tarafından derlendiği, masalı anlatan şahsın yaşı genellikle kaydedilmiştir. Bu derlemelerin kiminde masalların yapısal özellikleri ve masalarda işlenen konular hakkında bilgi verilmiş, masallar ağız özellikleri göz önünde bulundurularak yayımlanmaya çalışılmıştır. Dergide yayımlanan masal metinlerinin oldukça kısalmış olması geleneğin zayıfladığının bir göstergesi olsa gerektir.

Fıkra

Çevren dergisinde fıkra türünde yapılan yayımların büyük bölümü Nasrettin Hoca ve onun fıkraları üzerine yoğunlaşır. Balkan coğrafyasının Osmanlılar tarafından fethiyle beraber âşıklık geleneği gibi Balkan coğrafyasına taşınan bu kültürel değerimiz, Türkler kadar diğer milletler tarafından da benimsenip sevilmiştir. Dergide, Nasrettin Hoca ve fıkraları ile ilgili yazılarda ele alınan konuları ve işlenen hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yugoslavya'daki Türkler ile burada yaşayan diğer halklar arasındaki sosyal, kültürel ve tarihi ilişkilerin Türk olmayanlar arasında da Nasrettin Hoca'nın yayılmasına vesile olduğu,
2. Nasrettin Hoca'nın Balkan coğrafyasındaki tarihî serüveni ve onun geçmişten günümüze Balkan milletleri arasındaki yeri ve önemi,
3. Sözlü gelenekte yaşayan fıkraların XIX. yüzyıldan itibaren Türkçe, Sırpça, Hırvatça, Bulgarca ve Makedonca kaydedildiği ve bu dillerdeki gazete, dergi ve kitaplarda yayımlandığı,
4. Nasrettin Hoca fıkralarının Güney Slavların edebiyatındaki yergi türünün gelişmesindeki rolü,
5. Yugoslavya'da Nasrettin Hoca'nın kişiliği ve fıkraları ile ilgili yazılan önemli eserler, bunların içeriği ve kitapları hazırlayanlar,
6. Nasrettin Hoca fıkralarının içerik ve anlam hususiyetleri,
7. Sırpça, Hırvatça yapılan derlemeler ve altı Nasrettin Hoca fıkrası,
8. Nasrettin Hoca ve fıkraları ile Balkan fıkra tipleri ve bunlara atfedilen fıkralar arasındaki etkileşim,
9. Balkan milletleri arasında bugün de çeşitli olay ve durumlarla ilgili olarak Nasrettin Hoca'ya atfen devam eden fıkra yaratımı,
10. Nasrettin Hoca ile ilgili olarak Yugoslavya'da yayımlanmış kitapların, makale ve tebliğlerin bibliyografyası,
11. Dergi, gazete ve okuma kitaplarında Türkçe ya da başka dillere çevrilerek yayımlanmış Nasrettin Hoca fıkralarının künyesi,

12.Nasrettin Hoca fıkralarının Yugoslav çocuklarının eğitimindeki önemi ve Yugoslavya'daki Türkçe okuma kitapları, çocuk dergileri ve çocuk eklerindeki Nasrettin Hoca fıkraları,

13.Türk, Yugoslav ve Bulgar edebiyatçıların Nasrettin Hoca fıkralarından yola çıkarak ortaya koydukları, çocuk oyunları, hikâyeler, romanlar, tiyatro oyunları,

14.Nasrettin Hoca'nın evrenselliği,

15.Arnavutluk'ta yapılan fıkra derlemeleri ve bu derlemeler içerisinde yer alan Nasrettin Hoca fıkraları,

16.Nasrettin Hoca'nın Arnavutlar arasındaki yeri, ehemmiyeti ve fıkralarının muhteva özellikleri,

17.Nasrettin Hoca'ya atfedilen ve onun fıkralarından doğduğu düşünülen atasözleri ve deyimler,

18.Kitaplarda yer alan ve Balkan milletleri arasında yaşayan fıkraların kaynağı,

19.Nasrettin Hoca'ya ait fıkraların hangilerinin daha çok sevilip yaşatıldığı,

20.Nasrettin Hoca fıkralarının tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm,

21.Çeviri fıkralarda görülen değişiklikler,

22.Çin, Özbekistan, Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleriyle Moskova ve Gagavuz Türklerinde Nasrettin Hoca ile ilgili yapılan çalışmalar ve bu coğrafyalarda anlatılan örnek 19 Nasrettin Hoca fıkrası.

Nasrettin Hoca ve fıkraları ile ilgili olarak yayımlanan bu çalışmalar dışında, Prizren'den derlenmiş 2 fıkra ve Mamuşa'dan derlenmiş 7 fıkra ile Kosova ve Türk halk etkileşimine örnek gösterilen "Bektaşî ile Arnavut" adını taşıyan bir fıkra da dergide yer alır.

Bu derlemeleri içeren yazılar dışındaki Nasrettin Hoca ile ilgili olarak yapılan yayımlar, derleme çalışmaları olmayıp bunlar, Nasrettin Hoca fıkraları hakkında şimdiye kadar yapılmış ve yapılmakta olan çalışmalar hususunda bilgiler veren ve bunlar içerisindeki Nasrettin Hoca fıkralarından örnekler içeren çalışmalardır. Bu bağlamda düşünüldüğünde derginin fıkra derlemeleri açısından tatmin edici bir noktaya ulaşamadığı açıktır. Zira derleme olarak kabul edilebilecek sadece 9 fıkra dergi içerisinde yer almıştır.

Efsane ve Menkıbeler

Çevren'de, efsane türü ile ilgili bilgileri ve derlemeleri içeren yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılarda, dünyada efsane çalışmalarının ne zaman başladığı, efsane türünün özellikleri, masal ve efsane arasındaki farklar ve efsanelerdeki kişi ve motifler hakkında bilgi verilmiştir. Yayımlarda, efsanelerin folklor, özellikle de toplumsal psikolojiyi içeren folklor motifleri yönünden oldukça zengin olduğu, bu efsanelerin bazılarında Hristiyan motiflerinin karıştığı ve günümüzde efsanelerin eski işlevini kaybettikleri için artık unutulmaya yüz tuttukları belirtilir (Plana 1987: 21-28).

Efsane türü ile alakalı olarak kaleme alınan bu yazılarda, daha çok Balkan coğrafyası ve Kosova'daki türbeler sıralanmış ve bu türbelerle türbelerde medfun bulunan kimseler hakkındaki anlatılar üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu yazılarda yer alan efsanelerin kimi kutsal mezarlarla ilgiliyken kimi de menkıbe olup anlatılar, dinî bir hüviyete sahiptir. Bu yayımlarda, Kalkandelen'deki Harabatî Baba Tekkesi, Sarı Saltuk, Rogacitsa Türbesi, Prizren'deki Ömer Baba Türbesi, Mitroviça'daki Gül Baba Türbesi ve Ali Dede, Priştine'deki Şeyh Salih Efendi, Prizren'deki Veli Baba, Struga Halvetî Tekkesi şeyhi Mustafa Efendi ve Şeyh İbrahim hakkında derlenmiş 11 anlatıya yer verilmiştir. Bu derlemelerin yanı sıra dergide, Kocacık'tan derlenmiş 7 efsane metni de bulunmaktadır.

Atasözü ve Deyimler

Çevren dergisindeki Türk atasözleri ve deyimleri hakkındaki ilk yazı Emil Karton tarafından 5. sayıda yayımlanır. Katon bu yazısında, kuşaktan kuşağa taşınan halk dilinin tüm özelliklerinin evvela folklor ürünlerinde görüldüğünü, Balkanlardaki Türk folkloru ile ilgili ilk derlemelerin yabancı araştırmacılar tarafından kendi milletlerinin kültürü ile karşılaştırmak amacıyla ya da şark romantizmi ile yapıldığını belirtir (Katon 1975: 30). Katon, Balkan Türk folklorunun en önemli ürünlerinden olan atasözleri ile ilgili birtakım sorunları dile getirir. Atasözlerinin evvela Türk olmayanlar tarafından derlenmesinden dolayı bu atasözlerinin Bulgar ve Sırp dilinin fonetik özelliklerini taşıması ve atasözlerinin daha çok Türk olmayanlardan derlenmesinden kaynaklanan pek çok imla hataları bu sorunlar arasındadır (Katon 1975: 31).

Atasözleri ve deyimlerle ilgili Çevren dergisindeki bu ilk yazıyı, atasözleri ve deyimler hakkındaki bilgileri, çalışmaları ve derlemeleri içeren yazılar takip eder. Bu yazılarda, atasözlerinin muhteva hususiyetleri, atasözlerinin fonetik ve morfolojik özellikleri ve bu özellikler bakımından atasözlerinde görülen bölgesel farklılıklar, komşu kültürlerle etkileşim ve bu etkileşim neticesinde atasözlerinde meydana gelen değişim ve dönüşüm, Latin ve Türk atasözleri arasındaki benzerlikler, atasözlerindeki biçimsel bozukluklar, atasözleri ve deyimler içerisine giren yabancı sözcükler, atasözlerinde ağırlıklı olarak işlenen konular ve atasözleri ile verilmek istenen mesajlar üzerinde durulur. Atasözleri ve deyimler ile ilgili olarak yayımlanan bu yazılarda, Bulgarlar arasında kullanılan Türkçe atasözleri ile Penço Radov, Petko R. Slaveykov ve Yelena Dimitriyeviç gibi Bulgar ve Sırp araştırmacıların atasözleri ile ilgili eserleri ve bu eserlerde yer alan Türkçe atasözleri hakkında bilgi verilir. Ayrıca Mehmet-Beg'in içerisinde Türkçe atasözlerinin bulunduğu iki ciltlik Cevahir-i Şarkiye adlı eseri üzerinde durulur ve bu eserden alınan 98 atasözüne yer verilir.

Dergide, önemli bir kültürel değerimiz olan Nasrettin Hoca'nın, Sırp, Hırvatlar, Bulgarlar ve Makedonlar arasında da sevilip benimsendiği belirtilir ve buna en büyük delil olarak da bu milletler arasında bazı olay, durum, duygu ve düşünceleri ifade etmek için kullanılan ve Nasrettin Hoca'nın fik-

ralarından kaynaklandığı düşünölen birçok atasözü ve deyim gösterilir (Eren 1987: 17). Bu bağlamda dergide, Nasrettin Hoca fıkralarından doğmuş ve halkın diline yerleşmiş olan, Nasrettin Hoca'ya atfedilen 88 atasözü bulunur.

Çevren dergisinde, Priştine, Prizren, Koçana, Gostivar, Kanatlar gibi yerleşim yerlerinden derlenmiş mükerrerleriyle birlikte yaklaşık 2785 atasözü ile 328 deyim yer verilmiştir. Bu derlemelerin yanı sıra Divanu Lügatit Türk'te yer alan 69 atasözünün Uygur atasözleri ile karşılaştırılmasını, 50 Kıbrıs Türk atasözünün Kosova ve Kerkük'teki varyantlarını, 79 Çerkes atasözünü ve Niğde'nin Bor ilçesinin Kemerhisar Beldesi'nden derlenen 31 atasözü ve 118 deyim içeren çalışmalar da dergide yayımlanmıştır.

Mani

Çevren dergisinde maniler hakkında yayımlanan ilkyazı, derginin 6. sayısındadır. Maniler hakkında daha sonra dergide yayımlanacak olan derlemelere bir giriş mahiyeti taşıyan bu yazı, İlhan Başgöz'e aittir ve onun "Manilerimiz" adlı eserinden alınmıştır (Başgöz 1975: 28-31). Yazıda, manilerin doğuş sebepleri, işlevleri, ele aldığı konular ve manilerin yapısal özellikleri üzerinde durulur.

Çevren'de yayımlanan yazılardan hareketle manilerin Balkanlarda daha çok "martaval" olarak bilindiğini ve bu coğrafyada gelişen ve yaşayan Türk edebiyatında en çok rağbet gören türlerden olduğunu, manilerin hemen hemen bütün eğlencelerde söylenmekle beraber özellikle Hıdırellez'de ayrı bir öneminin olduğunu öğrenmekteyiz. Yayımlanan yazılarda, Hıdırellez'de mani söyleme geleneğinin nasıl icra edildiği okuyucuya anlatılır. Borisav Stankoviç, T. R. Corceviç ve Todor Dimitriyeviç gibi araştırmacıların Türk martavallarını içeren eserleri hakkında bilgi verilir.

Mani söyleme geleneğinin Balkanlarda gelişen Âşık edebiyatı mensupları arasında da yaygın olduğu ve özellikle Balkan coğrafyasının tanınmış âşıklarından olan Âşık Ferkî'nin bu konuda maharetli olup pek çok manisinin bulunduğu dergide belirtilmektedir.

Çevren'de, Prizren, Priştine, Mamuşa, Ohri, Gilan, Vıçtırın, İpek, Kanatlar gibi yerleşim yerlerinden derlenmiş mükerrerleriyle birlikte 518 mani metnine yer verilir. Bu maniler, ağız özellikleri göz önünde bulundurularak yayımlanmış ve kiminde kaynak kişisi ve derleme yılı kaydedilmiştir.

Ninni

Ninniler, Çevren Dergisi'nde yayımlanan diğer folklor ürünlerine nazaran derleme çalışmalarının yetersiz kaldığı türlerden biridir. Nimetullah Hafız, derginin 7. sayısında ninnilerle ilgili olarak kaleme aldığı yazısında, ninnilerin çok azının günümüze ulaştığını ve ulaşanların da ilk, orta ya da son beyitlerinin olmadığını belirtir (Hafız 1975: 102). Bu yazısında, Prizren ninnileri hakkında bilgi veren Hafız, Prizren ninnilerinin hepsinin "Ninna ninna" ve "Dandili dandili" kalıp ifadeleriyle başladığını ve bunların dört, beş, altı, on hatta on beş mısradan oluştuğunu ifade eder. Dergide, Prizren, Mamuşa ve Ohri'den derlenmiş yaklaşık 54 ninni metnine yer verilir.

Türkü

Türk'ün yaşantısının bir yansıması olan türküler, Türk folklorunun en yaygın ve en zengin türlerinden biridir. Muhtelif ortamlarda söylenen ve aşktan kahramanlığa, tabiatın günlük yaşama kadar pek çok konuyu dile getiren türküler, Çevren dergisinde yayımlanan derlemeler içerisinde yerini alır.

Çevren dergisinde türkülerle alakalı olarak yayımlanan yazılarda, Kosova ve Makedonya'da söylenen ve buralardan derlenen türkülerin yanı sıra türkü kavramı, türkülerin doğuş sebebi ve toplum hayatındaki rolü, türkülerde işlenen konular ve türkülerin tasnifi, satirik türküler, türkülerin Rumeli'de söylendiği ortamlar ve türkü söyleyicileri, Rumeli türkülerinin melodi ve usulleri, zamanla türküler içerisine giren yabancı kelime ve kavramlarla bu tarz türkülerin nakarat kısımlarındaki dil çeşitliliği, Mamuşa türkülerinin biçim ve muhteva hususiyetleri ile konularına göre Mamuşa türkülerini, Türk göçleri neticesinde Konya'dan Ohri'ye taşındığı düşünülen türküler ve Konya ve Ohri'de söylenen bu türküler arasındaki benzerlikler hakkında bilgiler verilir. Bunların yanı sıra Vuk Karaçiç ve Y. Dimitriyeviç gibi araştırmacıların Balkanlardaki türkü derlemelerinden bahsedilir.

İrfan Morina, halk türkülerinin şimdiye kadar yeterince derlenemediğini belirtir ve türkü derlemelerinde yapılan hatalardan yakınır. Ehil olmayan kişilerce yapılan türkü derlemeleri neticesinde elde edilen malzemelerin birtakım yanlışlarla kitap ve dergilere aktarıldığını ve bir dergide daha önce yayımlanan bir türkünün, metninde hiçbir farklılık olmamasına rağmen tekrar yayımlandığını belirtir (Morina 1987: 93). Morina bu bağlamda, türkülerin yanlış adlandırılmasının ve dergilerde mükerrer olarak yayımlanmasının önüne geçmek amacıyla türkülerini isimlerine göre alfabetik olarak sıralar. Onun yapmış olduğu bu alfabetik sıralamada 523 türkünün adı yer alır. Morina, çalışmasında sadece türkülerin adlarını vermekle kalmayıp türkü adının altında, türküyü derleyeni, söyleyeni, türkünün derlenme yeri ve yayımlandığı yeri de kaydetmiştir (Morina 1987: 94-161).

Dergide, Prizren, Priştine, Mamuşa, Viçitrin, Konçe, Ohri gibi Kosova ve Makedonya'daki yerleşim yerlerinde söylenen yaklaşık 230 türkü metni yer alır. Bu türkülerin bazıları daha önce yayınlanmış antoloji ve dergilerden alınmıştır. Dergide, derlenen türkülerin kim tarafından, kimden, ne zaman, nerede derlendiği ve türkü söyleyen kişinin yaşı gibi bilgilere genellikle yer verilmiştir.

Bilmece

Maniler gibi bilmeceler de derlenen folklor malzemesi arasında sayıca zayıf kalan türlerdendir. Nimetullah Hafız, bilmeceler konusunda şimdiye kadar yeterli derleme faaliyetlerinin yapılmamasının, bilmecelerin söyleyicilerinin bilinmemesinin ve yaşam şartlarının değişmesi dolayısıyla bilmece söyleme ortamlarının ortadan kalkmasının maniler gibi bilmecelerin de unutulup gitmesine neden olduğunu belirtir (Hafız 1978a: 203).

Bilmeceler konusunda derginin 18.-19. sayılarında ilk yazıyı yazan Nimetullah Hafız, bu yazısında, Prizren bilmecelerinin özellikleri ve bilmece-

lerin Prizren'de söylenme nedenleri hakkında bilgi verdikten sonra Prizrenli yaşlı Türk kadınlarının hafızalarında kalan son bilmeceleri derlemek amacıyla öğrencilerin vazifelendirildiğini aktarır. Hafız, öğrenciler tarafından derlenen bilmeceleri Şükrü Elçin'in tasnifinden hareketle altı başlık altında sıralar. Yayımlanan bu yazıda, Prizren'den derlenmiş 303 bilmece yer alır.

Bu yazının yanı sıra dergide Sırp Bilim ve Güzel Sanatlar Akademisi tarafından "Balkan Halk Yaratıcılığı" kitapları serisinin ilki olan ve Türk bilmecelerini içeren Borislav Curiç tarafından yayınlanan eser üzerinde durulur. (Radoyeviç 1984: 99-102). Yazıda, eserin Türk bilmeceleri açısından ehemmiyeti, eserde yer alan bilmeceler ve bilmecelerin sayısı hakkında bilgi verilir. Yazıda dört örnek bilmece yer alır.

Dergide ayrıca Prizren'de yapılan derlemenin yanı sıra Viçtırın'dan derlenmiş 26 bilmeceye de yer verilmiştir.

Tekerleme

Derleme çalışmalarının yetersiz olduğu türlerden biri de tekerlemedir. Dergide, Prizren, Priştine, Mamuşa, Viçtırın ve İpek'ten derlenmiş 52 tekerleme yer alır. N. Hafız, derginin 15. sayısında, Prizren tekerlemelerinin anlam ve mantık hususiyetleri, tekerlemelerde zamanla meydana gelen biçimsel bozukluklar ve tekerlemelerin söyleniş amaçları hakkında bilgi verir (Hafız 1977: 153-159).

b. Âşıklık Geleneği, Âşıklar ve Geleneğe Ait Ürünler

Kültürel süreklilik içerisinde Balkan fetihleri ile beraber Anadolu'dan Balkanlara taşınan âşıklık geleneği, âşıklar yetiştirerek, geleneğe ait ürünler yaratarak asırlarca bu coğrafyadaki varlığını sürdürmüştür.

Çevren dergisinde, Türk'ün damgasını taşıyan âşıklık geleneği ve bu geleneğin hatırlatılması, geleneğin canlı tutulması, âşıkların ve eserlerinin tanınması ve yeni nesillere tanıtılması, kütüphanelerin, arşivlerin tozlu raflarındaki cöng ve mecmualar içerisinde kalan Âşık Edebiyatı mahsullerinin tespit edilip gün ışığına çıkarılması amacıyla yayımlar yapılır. Dergi yayımları sayesinde Balkan coğrafyasında yetişmiş başta Âşık Ferkî olmak üzere Âşık Şemsî, Âşık Savfet, Mir'atî, Fikrî, Fakirî, Âşık Yârî, Fezaî, Âşık Mustafa, Kedahî, Nazmî, Mevzunî, Pürderî, Âşık İsmail, Sofyalı Âşık Hıfzî gibi âşıkların varlığından haberdar olunmaktadır.

Çevren'de, Âşık Edebiyatı ile ilgili olarak yayımlanan çalışmalarda, ozan kavramı, ozanların tasnifi, halk şiiri ve halk şiirinde türler, gelenek içerisinde kişinin sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişinde mühim bir role sahip olan bâde içme geleneği ve rüya motifi ile Sümmanî, Kurbanî, Erkinisli Muhibbî, Bardınızlı Nihanî, Pervanî, Şarkışlalı Mustafa, Feryadî ve Âşık İhsanî'nin rüya motifleriyle rüya motifini anlatan örnek dörtlükler, Âşık Edebiyatı'nda mahlas ve mahlas alma geleneği, Yugoslavya'da âşıklık geleneği ve muamma geleneğinin icrası, Karacaoğlan, Ercişli Emrah, Bayburtlu Zihni ve Deli Boran gibi şairlerin Batı Trakya Türk şairlerinin şiirlerine etkileri ve bu etkileşime örnek olabilecek dörtlükler, Prizrenli Âşık Ferkî'nin, İpekli

Âşık Mustafa'nın, Saraybosnalı Ümmühan Çuvidin'in hayatları, edebî kişilikleri ve destanları ile Âşık Yazıcı, Kayıkçı Kul Mustafa ve Gevheri'nin Saraybosna kütüphanelerinde bulunan cönk ve mecmualardaki şimdiye kadar bilinmeyen şiirleri, Türk halk şiirinde güzelleme kavramı ve Karacaoğlan, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Veysel gibi sanatçıların güzellemelerinden örnekler yer alır.

Dergide, Âşık Veysel, Bayburtlu Zihnî, Kayıkçı Kul Mustafa, Gevherî, Murat Çobanoğlu, Âşık Mahzunî Şerif, Şeref Taşlıova ve Âşık İhsanî'nin hayatları, edebî kişilikleri, yaşadıkları dönem ve dönemin şartları, eserleri, eserlerinin özellikleri üzerinde durulur ve şiirlerinden örnekler verilir. Dergide, Anadolu ve Balkan coğrafyasının yanı sıra Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Karakalpakistan'da Âşık Edebiyatı'nın durumu hakkında bilgiler de yer alır.

Çevren'de, Âşık Edebiyatı temsilcileri arasında bilhassa adı zaman ve mekân sınırlarını aşmış olan Karacaoğlan konusunda yapılan çalışmalar dikkat çeker. Bu çalışmalarda, Türkiye sahası dışında Karacaoğlan hakkında bilgilerin yer aldığı ve Karacaoğlan şiirlerinin bulunduğu eserler, Karacaoğlan'ın Türk Sanat Müziği tarzında bestelenmiş şiirleri ile bunların güfteleri, onun şiirlerinde geçen coğrafi isimler ve şiirlerinde karşımıza çıkan coğrafya ile Karacaoğlan ile ilgili anlatılan hikâyelerden ve onun şiirlerinden hareketle Karacaoğlan'ın tabiatındaki hoşgörüsü işlenir.

Çevren'de Âşık Edebiyatı mahsulleri arasında bilhassa âşık tarzı destanlara mühim yer verilir. Halkın günlük yaşamını, yaşadığı, tanık olduğu önemli olayları tüm çıplaklığıyla gözler önüne seren ve sözlü tarih niteliği taşıyan destanlar, Yugoslavya'daki kütüphanelerde bulunan cönk ve mecmualardan tespit edilerek dergide yayımlanır. Nimetullah Hafız, yaptığı çalışmalar neticesinde Âşık Ferkî'nin yanı sıra Âşık Mustafa, Âşık İsmail, Âşık Savfet, Nazmî, Mevzunî, Pürderî, Mir'atî, Fikrî, Fakirî, Âşık Yârî, Fezaî, Âşık Şemsi, Kedahî, Sofyalı Âşık Hıfzî gibi Yugoslav Türk âşıklarının destanlarını tespit eder. Tespit edilen bu destanların bazılarının sadece isimleri verilirken bazılarının da metinleri yayımlanır. Bu bağlamda dergide, Âşık Ferkî, İpekli Âşık Mustafa, Vidinli Şah İsmail ve Sofyalı Hıfzî'ye ait destan metinlerinin yanı sıra Çanakkale Destanı, Sanat Destanı, Yemek Destanı başlıklarını taşıyan destanlarla bazı ismi olmayan destan metinleri yer alır.

Dergide, bu destan metinleriyle birlikte Kosova Savaşı'nın destanlarda işlenişini ile bu savaşı konu alan destanlarda I. Murat'ın kişiliği ve onun etrafında teşekkül eden motifler, Sırp, Hırvat epik destan geleneği ve bu destanların içeriği ile Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Şehzade Mustafa'nın bu destanlarda nasıl yer aldığı, Bosna-Hersek Müslümanlarına ait destanların konularına göre tasnifi ve genel olarak bunların içeriğiyle Köprülüzadelerin bu destanlardaki rolü hakkında bilgiler verilir ve iki destan, konusu, motifleri ve kahramanları bakımından incelenir.

Dergide, Âşık Edebiyatı mahsullerinden olan halk hikâyelerinden de bahsedilir ve hikâyeci kavramı, halk hikâyelerinin konusu, halk hikâyelerinin masal ve destandan farkı, halk hikâyelerinin anlatım geleneği, Türk halk

hikâyeleri üzerine yapılan araştırmaların ne zaman başladığı, hikâyecilik geleneğinin Anadolu'da yaşadığı yerler ve Doğu Anadolu'da anlatılan halk hikâyeleri ile hikâyelerde yer alan türkülerin oluşumu ve Arnavut halk hikâyeleri hakkında bilgiler verilir. Örnek metin olarak "Sevdakâr Şah" hikâyesi incelenir ve bu türkölü halk hikâyesinin döşeme ve dua bölümlerinden alıntılara yer verilir (Nasrattınoğlu 1984: 122-126).

c. Tekke Şairleri, Tekke ve Tarikatlar

Çevren dergisine Dinî-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatı açısından bakıldığında dergide, bu edebiyat geleneği içerisinde yer alan şairler, tarikatlar ve tekkele-
ler ile ilgili önemli çalışmaların yapıldığı görölmektedir.

Dergide, Tekke şairleri arasında bilhassa Yunus Emre ön plana ıkmiş ve Yunus Emre'yi konu alan pek çok yazı yayımlanmıştır. Bunda Yunus Emre'nin ölümlünün 750. yıldönümü olması dolayısıyla 1991 yılının Türkiye ve dünyada "Yunus Emre Sevgi Yılı" olarak ilan edilmesinin ve takip eden 1992 yılının da Türkiye'de "Hoşgörü Yılı" olarak kabulünün önemli bir rolü vardır. Bu bağlamda pek çok etkinlik ve faaliyet gerçekleştirilmiş, Çevren dergisinin 87-89. sayıları da 14-15 Kasım 1991 tarihinde Priştine'de düzenlenen Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu'nda sunulan bildiri-
lere ayrılmıştır.

Çevren'de, Yunus Emre ile ilgili yayımlanan yazılarda şu hususlar üzerinde durulmuştur:

1. Bektaşı Velayetnamesi ve şairlerinden hareketle Yunus'un menkıbevi hayatı, eğitimi, ilmi ve sufiliiği,
2. Yunus Emre'nin şairlerinde işlenen başlıca temalar,
3. Yunus'un şairlerindeki hoşgörü, aşk, sevgi, gönöl, evre, derviflik gibi kavramlar,
4. Yunus Emre'nin din ve tasavvuf felsefesi ve Yunus'un şairlerinde geçen dinî-tasavvufi kavramlarla onun bu kavramları yorumlayışı,
5. Yunus'un dili,
6. Bir düşünür bilge ozan olarak Yunus,
7. Yunus'un insana ve hayata bakışı,
8. Yunus Emre'nin düşünce dünyasını oluşturan kaynaklar,
9. Yunus geleneği, Yunus'un toplumsal değer ve ilahilerinin halk arasındaki tesiri,
10. Yunus Emre'nin şairlerinin farklı bakış açıları ile değerlendirilmesinin lüzumu,
11. Yunus Emre'nin şairlerinde Türk hayatının etkileri,
12. Yunus Emre-Sarı Saltuk ilişkisi,
13. Yunus Emre-Mevlana ilişkisi,
14. Yunus Emre'nin Batı Trakya Türkleri için anlamı,
15. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatılarında Yunus tesiri,
16. Yugoslavya Türk halk şairinde işlenen Yunus,
17. Yunus Emre hakkında yapılan ilk alışmalar,

18.Yugoslavya'da bulunan cönk ve mecmualardaki Yunus şiirleriyle burada yayınlanan gazete, dergi ve kitaplarda yer alan Yunus Emre ile ilgili bilgiler ve ona ait şiirler,

19.Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen kimi sözcüklerin günümüz Prizren ağzındaki kullanımları,

20.Yunus şiirlerinin Sırpça çevirisinde karşılaşılan sorunlar.

Çevren dergisinde Yunus Emre'nin yanı sıra Mevlana, Sarı Saltuk, Hacı Bayram Veli ve Mevlevî şairi Derviş Paşa ile Şemimî Baba, Nasibî Tahir Baba, Muharrem Mahzun Baba, Abdullah Melçanî Baba, Seyyid Muhammed Asım Baba, Hacı Ali Haçı Baba, Selim Ruhi Baba, Dalip Fraşerî, Hacı Ethem Şahidî gibi Arnavutluk'ta yetişen Bektaşî şairlerinin isimleri de yer alır. Bu yazılarda, mutasavvıf şairlerin ortak yönleri, Mevlana'nın şiirlerinde işlediği birtakım konularla onun Yugoslavya Türk halk şairlerine etkisi, Sarı Saltuk ve Sarı Saltuk ile alakalı halk arasında anlatılan rivayetler, Hacı Bayram Veli'nin hayatı, tasavvuf anlayışı, yaşadığı devrin özellikleri, Hacı Bayram Veli ekolünün oluşumu, tesiri ve Hacı Bayram Veli'deki Türkçe şuuru, Mevlevî şairi Derviş Paşa ve Yugoslavya'da yetişmiş Mevlevî ve Bektaşî şairleri hakkında bilgiler verilir.

Dergide yayınlanan yazılarda, Bektaşîlik, Melamîlik, Bayramîlik gibi tarikatlardan da bahsedilir. Yapılan çalışmalarda, Bektaşîliğin Balkanlardaki tarihi serüveni, Arnavutluk'ta yayılışı ve Arnavutlar arasındaki yeri, Bayramîlik tarikatı, Prizren'de Melamîlik ve Melamîliğin Prizren'de yayılmasında önemli rolü olan Hacı Ömer Lütfi üzerinde durulur.

Türk milleti tarih boyunca fethettikleri yerlere huzursuzluğu, bozgunculuğu, kargaşayı, talanı değil; adaleti, özgürlüğü, refahı ve medeniyeti götürmüştür. Fetihlerle Balkanlara hâkimiyet kuran Türkler, bu coğrafyanın imarı için çalışmalara başlamışlar ve burada camiler, tekkeler, köprüler, hamamlar, çeşmeler, hanlar, kervansaraylar, medreseler vb. inşa etmişlerdir. Asırlarca varlığını koruyan bu yapılar, geçmişte olduğu gibi bugün de Türk kültür ve medeniyetinin Balkanlardaki somut damgaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevren dergisinde, Türk kültürel mirasının bir parçası olan bu yapılardan tekkelerle ilgili bilgiler içeren önemli yazılar yayımlanır. Bu yazılarda, Üsküp, İpek, Mostar ve Saraybosna'da bulunan dört Mevlevî tekkesi, Kalkandelen'deki Harabatî Baba Tekkesi, Bosna Hersek, Makedonya ve Kosova da bulunan ve kimisi bugün artık ayakta olmayan 13 Bektaşî tekkesi ile Kosova'da bulunan türbeler hakkında bilgilere yer verilir. Ayrıca türbelerle ilgili halk arasında anlatılan efsaneler yayımlanır. Dergide yayımlanan bu çalışmalarla geçmişte var olmakla birlikte bugün artık yok olmuş tekkelerle hâlen ayakta olan tekke ve türbeler tanıtılıp Osmanlı'nın bu coğrafyadaki dinî ve mimarî izleri gözler önüne serilerek yeni neslin bunlardan haberdar olmaları, bilinçlenmeleri ve kültürel değerlerine sahip çıkmaları amaçlanmıştır.

d. Toplumsal Uygulamalar, Tören ve Şölenler

Düğün

Türk toplum yaşamının kendisine has özelliklerini barındıran geçiş törenlerinden biri düğünlerdir. Türk toplumunun temel dinamiklerinden olan ve onun yapı taşı oluşturulan ailelerin kurulması için bir başlangıç vazifesi gören düğün törenleri, Türk'ün yaşamında her zaman ayrı bir yere ve ehemmiyete sahip olmuştur. Düğünler, geçmişten günümüze eğlenceleriyle, çalgıları, müzikleri, oyunları, tören esnasında söylenen mani ve türküleriyle, yemekleriyle, diğer adet ve usulleriyle Türk kültürünün önemli parçalarını bünyesinde barındırmıştır.

Çevren dergisinde, Yugoslavya'da yaşayan Türklerin düğün törenleri ile ilgili beş yazı görülmektedir. Bu yayımlarda, Mamuşa düğün âdetlerinden bahsedilmiş ve kız istemeden düğün sonrası günlere kadar olan safahat ayrıntılarıyla anlatılmış, Kosova'dan Türkiye'ye göç eden Kosovalı Türklerin düğün törenlerinden bahsedilmiş, Prizren'deki Gora köylerinin düğünlerinde görülen ve davul-zurnadan oluşan "Nevbet geleneği" anlatılmış ve düğünlerde söylenen mani ve türkülerden örnekler verilmiştir. Dergide, Yelena Dimitriyeviç'in Niş Mektupları adlı eserinde yer alan ve Türk düğünlerinden bahseden bölüm hakkında bilgiler yer almış, bu eserde yer alan ve Türk düğününün safhalarını belirten başlıklar sıralanmıştır. Ayrıca eserde yer alan Türk nikâh törenine ait bir sahne aynen aktarılmıştır (Eren 1989: 23-30).

Sünnet

Dergide, Türk toplumu için dinî ve geleneksel bir vazife olan ve erkeklığe ilk adım olarak kabul edilen sünnet törenleri ile alakalı bir yazı bulunur. Bu yazıda, Kosova Türklerinin sünnet gelenekleri ve sünnet törenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, Kosova'daki erkek çocukların sünnet olma yaşı ile tören için yapılan hazırlıklar, tören esnasında çalınan çalgılar, yenilen yemekler, sünnetçi ve sünnetin icrası, hediye vb. hakkında bilgiler verilmiştir (Hafız 1990a: 37-40).

Hıdırellez

Her yıl 6 Mayıs'ta kutlanan ve doğanın uyanışını, canlanışını temsil eden Hıdırellez, bütün Türk dünyasında şenlik ve törenlerle kutlanmıştır. Bu bağlamda Çevren dergisinde iki yazı kaleme alınmıştır. Bu yayımlarda Hıdırellez'in anlamı, Türkler için önemi, Mamuşa ve Prizren'deki Hıdırellez hazırlıkları, Hıdırellez kutlamalarında yapılan etkinlik ve eğlencelerle Hıdırellez'de okunan maniler hakkında bilgi verilmiştir (Mercan 1978: 79-84; Hafız 1978b: 113-114; Hanadan 1983: 134).

Mevlit

Çevren'de mevlit ile alakalı bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıda, mevlit kavramıyla mevlit törenlerinin geçmişi, Süleyman Çelebi ve mevlidi, Boşnakça yayınlanmış mevlitler ve Bosna-Hersek'te yapılan mevlit yayınları hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Dergide, toplumsal uygulama ve törenlere ait bu çalışmaların yanı sıra Konya'ya bağlı Gözleve'de yapılan ve ailelerin doğan ilk erkek çocukları için düzenledikleri "Kütük dökme geleneği" hakkında da malumat yer alır.

e. İnanışlar

Çevren dergisinde, Türklerin İslamiyet öncesi dönemden günümüze kadar getirip hâlâ halk arasında yaşamaya devam eden inanışları konu edilir. Bu konuda dergide çeşitli yazılar yayımlanır. Bu çalışmalarda, ateşe tükürmek, tuvalete yanan sigara ile girmemek, soğan kabuğunu ateşte yakmamak, gece, hamur, süt ve yoğurdun içine kor koymadan komşuya vermemek, lohusa kadının tuvalete tek başına ancak elindeki ateşle gidebileceği, canlı ateş tutma, cesedi yakma, nazara karşı kor atma, Paskalya günü ateşin üzerinden atlama, söndürülen ateşte kalan kıvılcımın para getireceği gibi ateş kültüne dair inançlarla kurtağzı bağlama, kapıya ısırған otu asma, saç babalığı, gece dışarıya sıcak su dökmek, göz oynaması, köpeğin uluması, kukkuyu yenmek, horozun içeri ötmesi, gece turnak kesmemek gibi halkın arasında çoğu zaman İslamî bir kisve altında varlığını sürdüren inanışlar hakkında bilgiler verilir. Dergide, Yelena Dimitriyeviç'in Niş Mektupları adlı çalışmasında Türklerin inanışlarına dair derlemelerin bulunduğu hatırlatılarak bu konuda önemli bir kaynak olduğu belirtilir (Eren 1989: 23-30).

f. Kişi ve Yer Adları

Dergide, kişi ve yer adları hakkında birkaç çalışma bulunmaktadır. Kişi adları ile ilgili yazılarda, Hırvat ulusunun bir bölümünü oluşturan Bunyevatslılarda karşılaşılan Türkçe soyadları ve takma adlar ile Balkanlarda yaşayan Hristiyanlarda görülen Müslüman-Türk isimleri üzerinde durulur ve bu durumun sebepleri aydınlatılmaya çalışılır.

Yer adları konusunda yapılan çalışmalarda ise Dobruca'daki Türk yer adlarının kaynağı konusunda yapılan yorumlara yer verilir, anlam ve yapı bakımından yer adlarının tasnifi yapılır. Ayrıca Kosova'daki yer adlarında görülen Çerkez etkisi üzerinde durulur ve örnekler verilir.

g. Geleneksel Meslekler

Çevren'de, geleneksel mesleklerle ilgili iki yazı görölmektedir. Bunların ilkinde Azerbaycan ve Türk halıcılık sanatının belirgin özellikleri ve birbirlerine olan etkileri üzerinde durulurken ikincisinde semer, yapım biçimi ve kullanımına göre semer çeşitleri, semerin bölümleri, semercilik mesleği ve Türkiye'de kullanılan semercilik ile ilgili deyim, terim ve araç adları hakkında bilgiler verilir.

h. Halk Müziği

Çevren'de halk müziği konusunda yayımlanan çalışmalarda, Türklerde müziğin kökeni, müzik aletleri ile icra edilen ve kök adı verilen melodilerle bu melodilerin çeşitli Türk topluluklarında kullanımı, Arnavut halk müziğinin özellikleri, Rumeli türkülerinden hareketle üretilen kent şarkıları ve Türk müziğinin ikili nota aralığı ile Türk müziğinde kullanılan değiştirme işaretleri hakkında bilgi verilmiştir.

1. Halk Oyunları

Dergide, halk oyunları ile ilgili iki yazı görülmektedir. Bu yazılarda halk oyunlarının milli heyecan yaratmadaki rolü, kültür cemiyetlerinin halk oyunlarına verdiği kıymet ve destek, Makedonya halk oyunlarının tasnifi ve bu oyunların özellikleriyle Azerbaycan halk oyunlarının kaynağı, çeşitleri, özellikleri ve Azerbaycan-Türkiye halk oyunları arasındaki benzer ve farklı noktalar üzerinde durulmuştur.

i. Giyim-Kuşam ve Süslenme

Bu konuyu ihtiva eden çalışmalarda, giyim, giyim-insan ilişkisi, Balkan düğünlerindeki kadın giyim-kuşamı, Anadolu'da kadın giyimi ve özellikleri, Prizren ve çevresinde sosyal yaşam ve sosyal yaşamın kadın giyimine olan etkisi, Anadolu ve Prizren giyimindeki ortaklıklar ve Kocacık Türklerine ait kadın, erkek, gelin, güvey ve bebek kıyafetleri hakkında bilgiler verilir.

j. Halk Mutfağı

Dergide bu konuyla ilgili iki yazı bulunmaktadır. Yazılarda, Bosna-Hersek mutfak kültüründeki Türkçe yemek adlarından ve bu yemek adlarında görülen ses değişmelerinden bahsedilmiş, Kocacık Türklerine has yemek isimleri sıralanmıştır.

k. Folklor Ait Genel Hususlarla İlgili Yazılar

Çevren dergisinde, alt başlıklar hâlinde sıralanmaya çalışılan bu folklor ürünlerinin yanı sıra bu başlıklara dahil edilemeyen ancak yine folkloru ve Türk folklorunun çeşitli konularını ve hususlarını ihtiva eden çalışmalar da yayımlanmıştır. Bu çerçevede dergide, folklor kavramı ve bu kavramın ihtiva ettiği anlam, Divanı Lügati't Türk, eserin Türk folkloru açısından önemi, eserdeki folklorik mahsuller ve eserle ilgili Çin'de yapılan çalışmalar, Türklerin Balkanlardaki ilk yerleşim yerlerinden olan Kocacık ve burada yaşayan Türklerin etnografyası, Balkanlarda yaşayan milletlerin folklor ürünlerinde görülen benzerlikler, XIX. yüzyıl seyyahlarının seyahatnamelerinde geçen Türk folkloru ile ilgili bilgiler ile XIX. yüzyıl yabancı Türkologların Türk folklor araştırmaları ve bu bağlamda Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği ve ABD'de yapılan Türk folklor çalışmaları, Yugoslavya'da Türk folklor çalışmalarına öncülük eden yabancı araştırmacılar ve ortaya koydukları ürünlerle Yugoslavya'da yayınlanan Sevinç, Tomurcuk, Sesler gibi dergilerin Türk folklor çalışmalarına olan katkıları, Karagöz'ün Bosna-Hersek'te yayılışı ve gelişimi, Türkler ve Arnavutlar arasındaki kültürel etkileşim ve Türkiye'de yaşayan Türkler ile Kosova'da yaşayan Arnavutların folklor ürünlerindeki benzerlikler, Yugoslavya'daki Türkçe okuma kitaplarında faydalanılan folklor ürünleri, Kosova Çağdaş Türk Edebiyatı ürünlerinde görülen folklorik motifler, Saraybosnalı Molla Mustafa Başeski'nin Türkçe mecmuaları ve bu mecmualardaki folklor ürünleri, Evliya Çelebi seyahatnamesinde yer alan Güney Slav haklarına ait folklor malzemesi ve Güney Slav haklarına dair yapılacak folklor çalışmalarında Evliya Çelebi seyahatnamesinin ehemmiyeti hakkında bilgiler verilir.

Sonuç

Gazete ve dergiler Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin kamuoyu oluşturup seslerini duyurmada, fikirlerini yaymada, haber alma ihtiyaçlarını karşılamada, çocukların ve gençlerin eğitiminde, Türkçe'yi öğrenmelerinde ve düzgün kullanmalarında, Balkan Türk edebiyatının şekillenmesinde, kültür ve sanat etkinliklerinin canlanıp gelişmesinde, genç yeteneklerin yetişerek edebî yaratıcılığın devam etmesinde, kimliğini ve dilini korumak isteyen Balkan Türklüğünün kültürel mücadelesinde önemli roller üstlenmiştir.

Genel anlamda Balkanların özelde ise Kosova'nın süreli yayın tarihindeki önemli dergilerden olan ve Tan yayınlanınca çıkarılan Çevren toplum, bilim, yazın ve sanat dergisi Kasım 1973'ten Aralık 1992'ye kadar 92 sayı yayınlanmıştır. Dergide, Yugoslavya'da yetişen bilim adamı ve araştırmacıların yanı sıra Türkiye'deki akademisyen ve araştırmacıların da yazıları yayımlanmış, sempozyumlarda sunulan bildirilere, daha önce başka yerlerde yayımlanmış çalışmalara ve çevirilere dergide yer verilmiştir.

Dergide, tarih, toplum, sanat, siyaset, müzik, mimari, dil, edebiyat ve folklor gibi konularda derlemeler, röportajlar, bibliyografyalar, haber, bildiri, tenkit ve tanıtma yazıları yer almıştır.

Kosova Türklüğü için önemli bir değer olan Çevren dergisi, bilhassa Balkan Türk folkloru açısından büyük bir ehemmiyete sahiptir. Pek çok alanda olduğu gibi Türk folkloru alanında yapılan derleme ve araştırmalara yer veren derginin hemen hemen her sayısında Türk folkloru ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. Bu bağlamda Çevren'in sayılarında, masal, fıkra, efsane, menkıbe, atasözü, deyim, mani, ninni, türkü, bilmece ve tekerleme derlemelerine, Balkanlarda yetişen âşıkлар ve Tekke şairleri ile eserleri hakkındaki çalışmalara, tekke ve türbelerle ilgili bilgilere, Balkanlarda yaşayan Türklerin gelenek, görenek, tören, şölen ve inanışlarına, kişi ve yer adlarına, geleneksel mesleklere, halk müziği ve halk oyunlarına, karşılaştırmalı folklor tetkiklerine dair folklor sahasına giren pek çok çalışmaya yer verilmiştir.

Çevren dergisi, bünyesinde barındırdığı bu folklor çalışmalarıyla;

1. Balkan Türk folklor ürünlerinin kayıt altına alınıp korunmasında,
2. Balkan Türk folklor mirasını gözler önüne sererek yapılacak yeni çalışmaların teşvik edilmesinde,
3. Kültürel sürekliliğin sağlanıp gelecek nesillere aktarılmasında,
4. Geçmişle bağlarını koparmamış bilinçli bir nesil yetiştirilmesinde
5. Gelenek, görenek, örf, adet ve inançların, kutsal değerlerin canlı ve diri tutulmasında,
6. Milli şuurun uyandırılmasında,
7. Birlik ve beraberliğin sağlanmasında,
8. Nesillerin kendi öz değerlerini öğrenip bunlara sahip çıkmasında,
9. Karşılaştırmalı folklor çalışmalarına yer vererek kültürel etkileşimin ortaya konulmasında ve ortak noktaların tespit edilmesinde
10. Farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin birbirlerinden ve folklor çalışmalarından haberdar olmalarında,

11. Türkiye ile olan bağlarını güçlendirilmesinde, önemli işlevler yüklenmiş, Balkan Türk folkloru için önemli bir hazine ve başvuru kaynağı olmuştur.

Çevren dergisinde yer alan bu folklor çalışmaları, Balkan coğrafyasındaki Türk varlığının geçmişte olduğu gibi gelecekte de var olabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSU, Ali (2013). "Romanya'da İslam Medeniyetinin Kültürel Mirası: Emel Mecmuası", 2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 30-45.
- AGO, Aktan (2014). "Makedonya'daki Türk Kültürünün Gelişmesinde Türkçe Basın Araçlarının Katkısı", 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 44-52.
- BAŞGÖZ, İlhan (1975). "Manilerimiz", *Çevren*, (5): 28-31.
- BELLO, Hasan (2013). "Türkçe-Arnavutça ve Türk Dilinde Basın Organına Tarihsel Bir Bakış", 2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 92-100.
- DEMİRTEPE, Nezih (2008). "Bulgaristan'da Türkçe Bir Dergi Kaynak Dergisi 10 Yaşında", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (25): 139-140.
- EREN, İsmail (1987). "Nasreddin Hoca İle İlgili Güney Slav Atasözleri ve Deyimleri", *Çevren*, (58): 17-32.
- EREN, İsmail (1989) "Sırbistan Türklerinin Halk Edebiyatı", *Çevren*, (69): 23-30.
- HAFIZ, Nimetullah (1975). "Prizren Ninnileri", *Çevren*, (7): 102-108.
- HAFIZ, Nimetullah (1977). "Prizren'de Türk Tekerlemeleri", *Çevren*, (15): 153-159.
- HAFIZ, Nimetullah (1978a). "Prizren'de Türk Bilmeceleri", *Çevren*, (18-19): 203-220.
- HAFIZ, Nimetullah (1978b). "Prizren Manileri", *Çevren*, (20): 113-123.
- HAFIZ, Nimetullah (1979). "Prizren Masalları I", *Çevren*, (24): 121-137.
- HAFIZ, Nimetullah (1990a). "Geleneğimizin Sesi, Kosova'da Sünnet Âdetleri", *Çevren*, (75): 37-40.
- HAFIZ, Nimetullah (1990b). "Osmanlı Döneminden Bugüne Kadar Yugoslavya'da Türk Basını", *Çevren*, (76): 5-12.
- HANADAN, Reşit (1983) "Mamuşa Folkloru Üstüne", *Çevren*, (40): 127-145.
- HOCA, Şerafettin (1977). "Balkan Vilayetlerinde Osmanlı Basını", *Çevren*, (14): 39-54.
- HOCA, Şerafettin (1978). "1860-1912 Yılları Döneminde Yayımlanan ve Aynı Zamanda Türkçe Olarak da Çıkan Arnavut Gazete ve Dergileri", *Çevren*, (14): 39-54.

- İNALCIK, Halil (2005). "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 3, s. 20-44.
(http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/halil_inalcik_turkler_ve_balkanlar.pdf)
- İSEN, Mustafa (1997). "Balkanlarda Türk Edebiyatı", *Ötelerden Bir Ses/Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 512-537.
- İSMAİL, Niyazi (1988). "1865-1985 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türk Azınlığın Basını", *Çevren*, (63): 23-40.
- KARAKUŞ, Ertuğrul (2013). "Makedonya Ve Kosova Türk Edebî Üreticiliğinin Devamında 'Sesler' Dergisinin Rolü", *2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 1*, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 112-127.
- KARPAT, Kemal H. (1992). "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V: 25-32.
- KATON, Emil (1975). "Balkanlarda Türk Atasözlerinin Eski Yazıları", *Çevren*, (5): 30-39.
- KERİM, Yusuf (2005). "Bulgaristan'da 1878-1944 Döneminde Çıkmış Olan Gazete ve Dergilerin Alfabe Sırasıyla Cetveli", *Balkanlılar Dergisi*, (<http://www.biyografi.net/MAKALE.asp?HABERID=165>).
- KOLOĞLU, Orhan (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1329/1914). "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folklore'" *İkdam*, 24 Kanun-ı sâni 1329 (6 Şubat 1914).
- KRASNIÇ, Daver (2006). *Çevren Dergisinin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Bu Dergideki Edebî Faaliyetler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- MEMİYA, Minka (Emine) (1989). "Bosna Hersek'te İlk Gazeteler", *Çevren*, (70): 53-63.
- MERCAN, Hasan (1978) "Hıdırellez Martafalları" *Çevren*, (18-19): 79-84.
- MORİNA, İrfan (1987). "Alfabetik Sırasıyla Yugoslavya Türk Halk Türkülerinin Bibliyografyası", *Çevren*, (58): 93-161.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ü. (1984) "Doğu Anadolu'da Türkülü Halk Hikayeleri", *Çevren*, (44): 119-126.
- NASUHBEOĞLU, Tayfun (2008). *Balkan Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul (http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf).
- OKUMUŞ, Salih-KAÇAR, Hakan-KAÇAR, Elif (2013). "Makedonya'da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Tomurcuk", *2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 2*, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 268-276.
- OKUMUŞ, Salih-BARIŞ, Halime (2013). "'Çevren' Dergisi'nin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Edebî Etkinlikleri (1973-1991)", *Dede Korkut Dergisi*, II (4): 163-167.

- OKUMUŞ, Salih-CAN, Esat-DEMİR, H. Hüseyin (2014). "Makedonya ve Kosova'da Türkçe Yayınlanan Çocuk Dergileri" 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 2, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 328-343.
- OKUMUŞ Salih-ALATAŞ, Ayhan (2014). "Makedonya'da Türkçe Yayınlanan Bir Edebiyat Dergisi: Sesler (Şekil, Muhteva ve Yazar Kadrosu Açısından İnceleme)" 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 2, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 343-393.
- OKUMUŞ, Salih-DEMİR, H. Hüseyin-ÇOBAN Murat (2015). "Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", *Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-V)*, XXI (70): 6254-6274.
- OKUMUŞ, Salih (2015). "Kosova'da Türkçe Yayınlanan Bir Gazete: Tan", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, IV (1): 85-107.
- OY, Aydın (1985) "*Çevren*" Dergisi Folklor Etnografya ve Halk Edebiyatı Bibliyografyası (Sayı: 1-40), İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- ÖZCAN, Recai (2014). "Balkanlarda Bir Feyiz Kaynağı: Yeni Mektep Mecmuası", 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 387-410.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- PLANA, Şefket (1987). "Kosova ve Makedonya Türbeleriyle İlgili Önemli Efsaneler", *Çevren*, (59): 21-29.
- RADOYEVİÇ, Miodrag (1984). "Türk Bilmeceleri", *Çevren*, (42): 99-102.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1971). *Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.
- TARHAN, Aslı (2012). *Balkanlar'daki Türk Edebiyatı Yayınlarında Çağdaş Kosova Türk Çocuk Edebiyatı'nın Yeri*, Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2008) *Osmanlı Tarihi*, C. 1, 9. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÜSTÜN, İbrahim (2003). *Kosova'da Türkçe Basın (1871-2003)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- YAZI KURULU (1973). "Başlarken", *Çevren*, (1): 5.
- YENİSOY, Hayriye S. (2012). "Bulgaristan'da Türkçe Basın (1865-2010)", (http://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=296%20class=)
- YILMAZ, Uğur (2013). *Balkan Gazetesi (1906)*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.